

PERUSTEOS DIALOGISESTA KIELENTUTKIMUKSESTA

Per Linell *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives.* John Benjamins, Amsterdam 1998. 330 s. ISBN 90-272-1833-1.

Ruotsalaisen kielentutkijan Per Linellin tutkimustyölle on leimallista kriittinen asenne kielitieteen valtasuuntauksia kohtaan. Linell tunnetaan esimerkiksi kirjoitetun kielen vaikutusta kielitieteen kysymyksenasetteluihin koskevista tutkimuksistaan. Viime vuosina hän on erityisesti keskittynyt keskustelujen ja aidon diskurssin analyysiin, ja nyt hän on julkaissut dialogista ajattelua käsittelevän perusteoksen. Kirjassa voidaan nähdä kaksi perusjuonetta: dialogisuutta tarkastellaan sekä kielentutkimuksen tieteenfilosofisten taustaolettamusten että aktuaalisen vuorovaikutuksen analysoinnin näkökulmasta. Keskitymme lähinnä arvioimaan teoksessa esitettyjä kielentutkimuksen taustaolettamuksia koskevia kannanottoja.

Linell (s. 35–37) on valinnut »dialogisuuden» (engl. *dialogism*) termiksi, jolla hän kuvaa työnsä teoreettista viitekehystä, vaikka epäröikin termivalintaa sanan »messiaanisen» kaiun vuoksi. Usein dialogisuus yhdistetään venäläisen filosofin Mihail Bahtinin sekä niin kutsutun Bahtinin piiriin ajatteluun. Linell ei kuitenkaan rajaa dialogisuutta bahtinilaiseen ajatteluun ja uhraa sille itse asiassa suhteellisen vähän tilaa, vaikkakin — omien sanojensa mukaan — toki puhuu toisinaan bahtinilaisin äänenpainoin. Bahtin itse käyttää termiä dialogisuus eri merkityksissä eri konteksteissa: laajimmassa merkityksessään dialogisuus voidaan ymmärtää yleisenä tieteenfilosofisena suuntauksena, erityisesti ihmisen käyttäytymistä ja toimintaa koskevana epistemologisena teoriana (ks. Holquist 1990: 15). Bahtinin

dialogisuus syntyi vastareaktionä monologiselle ajattelulle tai teoretismille, joilla Bahtin viittaa erilaisiin rationalismiin pohjautuviin filosofisiin suuntauksiin. Näitä suuntauksia yhdistää Bahtinin mukaan se, että niissä ei oteta huomioon konkreettisten aikapaikkaisten ilmiöiden tapahtumaluonnetta (ven. *sobytiĭnostʹ*), vaan ainutkertaiset tapahtumat pyritään redusoimaan toistettaviksi abstrakteiksi säännöiksi ja systeemeiksi. Bahtin (1986: 87) näkee monologisen ajattelun yhden perusvirheen siinä, että teoreettisissa sääntökuvauksissa oletettuja abstrakteja systeemejä pidetään ontologisesti ensisijaisina. Toisin sanoen niiden katsotaan edustavan aistihavaintojen ja ilmiöiden takana olevaa »varsinaista» todellisuutta.

Linell käyttää käsitteitä dialogisuus ja monologisuus puhuessaan strukturalistisesti ja formalistisesti suuntautuneen valtavirtakielitieteen ja funktionaalisemmin suuntautuneen dialogisen kielentutkimuksen välisestä eroista. Keskeistä linelliläisessä dialogisuudessa on diskurssin, toiminnan ja ajattelun vuorovaikutuksellisuus. Puhuttu diskurssi on aina vastavuoroisesti toiseen suuntautunutta. Linell korostaa myös kontekstuaalisuuden merkitystä: puhe ei ole sidoksissa vain senhetkiseen tilanteeseensa vaan myös laajempaan sosiokulttuuriseen kontekstiinsa. Jokainen viestinnällinen teko on Linellin mukaan sekä responsiivinen (vastaus johonkin) että initiatiivinen (aloite johonkin). Keskeistä näkökulmassa on myös kielen rakenteen ja käytön kiinteä yhteys. Rakente syntyy viestinnällisissä

teoissa, joissa se myös rekonstruoi — näin rakenne ja käyttö määrittelevät toisensa. Linell siis hylkää vastakkainasettelun kielijärjestelmän ja kielenkäytön välillä. Tietyssä mielessä lähestymistapa voidaan nähdä pyrkimyksenä rakentaa synteesiä formalismi–funktionalismi-dikotomialle. Linellin näkemyksissä on sukulaisuutta myös emergenssiajatteluun, jonka mukaan kielen säännöt voidaan nähdä kielen käytöstä emergoivina dynaamisina ilmiöinä (esim. Määttä 1999).

DIALOGISUUDEN JUURET: HISTORIAA

Linell katsoo kielentutkimuksen valtavirran edustavan monologista ajattelua, joka tukeutuu aristoteeliseen ja kartesiolaiseen perinteeseen. Linellin mukaan monologinen kielikäsitelmä on johdettavissa Aristoteleehen, jonka jälkeen kieli alettiin hahmottaa valmiina tuotoksena, objektina, sen sijaan että se olisi nähty Herakleitoksen tavoin toimintana. Tämä analyysiperinne on kehittynyt ja voimistunut kirjoitetussa kulttuurissa, ja kirjoitettu kieli onkin usein muovannut käsitystä kielestä, kuten Linell (1982) on aiemmin osoittanut. Descartesin ajatukset taas ovat vaikuttaneet kielitieteen erityisesti Chomskyn (1966) ajattelun kautta, mutta ihmisen kielenkäytön ja psyykkisen toiminnan näkeminen kartesiolaisen dikotomioiden (henki — aine; ihminen — ympäristö) valossa on tyypillistä lähes kaikelle tieteen ja arjen kielenkäytölle. Valtavirta on siis monologinen. Dialogisina ääninä historiassa Linell mainitsee Herakleitoksen ohella Vicon, Diderot'n ja Humboldtin, mutta jättää heidän antinsa dialogisuudelle vain maininnan varaan. Linell toteaa myös Kantin filosofian ja uuskantilaisen ajattelun vaikuttaneen nykyiseen dialogiseen ajatteluun sekä konstruktivistisen epistemologian että Bahtinin kaut-

ta. Eräänä keskeisenä dialogisuuden tausta-ajatuksena Linell näkee evolutionaarisen perspektiivin, jossa korostuu jatkuvuuden, pysyvyyden ja muutoksen keskinäinen vuorovaikutus.

Linellin käsityksen mukaan myös fenomenologian (esimerkiksi Husserl) kokemuksen perspektiiviä korostavasta ajattelusta löytyy yhtymäkohtia uudempaan dialogisuuteen. Samantapainen ajatus esiintyy Bahtinilla, joka korostaa havaitsemisen aikapaikkaisen position ainutkertaisuutta ja näkee ulkopuolisuuden ja toiseuden dialogisuuden välttämättömänä ehtona. Kielenkäytössä ja vuorovaikutuksessa keskeistä on »subjektiivinen näkökulma»: subjektin merkityksenannon kyky. Fenomenologiasta lähtevä perspektiiviajattelu liittyy keskeisesti Linellin omaan viestintäprojektin (*communicative project*) käsitteeseen (esim. s. 217–). Sillä tarkoitetaan vuorovaikutuskumppaneiden tavoitehakuista toimintaa ja suuntautuneisuutta jonkin asian ratkaisemiseen tai — vielä laajemmin — jonkin asian tekemistä kielellisen kommunikoinnin avulla. Linell näkee projektin avoimena: se kehittyy ja mukautuu toiminnan ja vuorovaikutuksen myötä. Dialogisuus korostaa verbaalisten, artikuloitujen ilmausten vähittäistä emergoitumista, suunnitelmien epä määräisyyttä ja osittaisuutta.

Monista dialogisuuden taustavaikuttajista Linell mainitsee myös pragmatismia, muttei juurikaan eksplikoi kyseisten suuntausten välisiä yhteyksiä (tästä tarkemmin Emerson 1993, Rybnikov 1995). Kun Linell kertoo dialogisen ajattelun yhteyksistä sosiologiaan, hän tuo esiin tässäkin yhteydessä G. H. Meadin, jonka ajattelulle Itsen ja Toisen »dialogin» merkitys oli keskeistä. Linell ymmärtääkin dialogisuuden mielestämme varsin laajasti, mikä tarkoittaa, että hän näkee esimerkiksi Bahtinin vain eräänä, kenties jopa marginaalisena, dialogisen ajattelun edustajana. Bahtinin Linell sijoit-

taa sosiokulttuurisen tradition venäläis-tšekkiläiseen perinteeseen, jota edustavat siis muiden muassa Bahtin, Vygotsky ja Mukařovskyy. Tämän perinteen jatkajana Linell näkee »uusvygotskylaiset», esimerkiksi Wertschin ja Rogoffin. Olennaista sosiokulttuuriselle näkökulmalle on Linellin mukaan inhimillisen toiminnan historian korostaminen. Kielenkäytöllä on sosiokulttuurinen genesiksensä. Muutoinkin Linell aivan aiheellisesti korostaa paitsi historiallisen (sosiokulttuurisen) myös evolutionaarisen ja yksilönkehityksellisen näkökulman tärkeyttä, mikä voidaan nähdä kritiikkinä myös formalistisen ja strukturalistisen kielentutkimuksen synkronista näkökulmaa kohtaan.

DIALOGINEN DISKURSSINTUTKIMUS: NYKYPÄIVÄN RIHMASTOT

Linell omistaa suuren osan kirjastaan autenttisen keskustelun kuvaukselle, jota hän pitää modernin dialogisuuden yhtenä painopistealueena. Yhteys Garfinkelin ja Heritagin edustamaan etnometodologiaan ja sen inspiroimiin suuntauksiin tehdään ilmeiseksi. Myös keskusteluanalyysin yhteydet dialogiseen ajatteluun tuodaan esiin. Samalla Linell kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että keskusteluanalyysistä on usein — »metodologisista syistä», kuten hän huomauttaa (s. 50) — jäänyt puuttumaan dialogiselle näkökulmalle tärkeä sosiokulttuurinen konteksti. Jotkut keskusteluanalytytikot ovat tosin Linellin mukaan siirtyneet tai siirtymässä tutkimukseen, jossa tiukasti keskusteluanalytyttiset menetelmät yhdistetään etnografiaan ja kontekstin tutkimukseen (esim. Drew ja Heritage 1992). Linell mainitsee dialogisen tutkimuksen sukulaisalueiksi koko joukon erilaisia keskustelujen ja tekstien tutkimusalueita: esimerkiksi Charles Goodwinin et-

nografisen lähestymistavan, Dell Hymesin puheen etnografian ja Norman Fairclough'n kriittisen diskurssianalyysin. Nämä tutkimusalueet ovat ammentaneet inspiraationsa pikemminkin sosiologiasta, sosiaalipsykologiasta ja antropologiasta kuin »yleisestä», »teoreettisesta» tai »autonomisesta» lingvistiikasta.

Linell kokoaa omassa dialogisuus-käsitteessään yhteen suuntia, jotka ovat yhtäältä korostaneet kielen luonnetta toimintana tai tapahtumisena ja sitä, että kieli on sekä konkreettisesti käyttötilanteessa että historiallisesti kuvattavissa kehittyvänä ja muuntuvana, ei staattisena järjestelmänä. Toisaalta hän etsii yhtäläisyyksiä suuntiin, joissa tulee esiin kielen vuorovaikutteellisuus, toiseen orientoituneisuus. Kolmanneksi keskeiseksi piirteeksi nousee merkityksellisyyden keskeisyys. Omimmaksi suunnaksi Linell kokee »tieteidenvälisen dialogin analyysin», jonka avainhahmona hän pitää Ragnar Rommetveitia ja jonka ajattelua on esitelty useassa artikkelikoelmassa (ks. Marková ja Foppa 1990, 1991; Marková, Graumann ja Foppa 1995).

DIALOGINEN POSITIO

Linell määrittelee omaa dialogista lähestymistapaansa myös suhteuttamalla sitä muihin ihmisen sosiaalista toimintaa mallintaviin suuntauksiin. Hän käyttää termiä sosiaalinen realismi niistä teorioista, joissa kielen sekä muiden sosiaalisten ja kulttuuristen rakenteiden katsotaan olevan superindividuaalisia sosiaalisia tosiasioita. Tunnetuin sosiaalisen realismin edustaja kielitieteen historiassa on eittämättä Ferdinand de Saussure, jonka ajatuksia myös Bahtin (1979) ja Vološinov (1990) kritisoivat voimakkaasti. Sosiaalisessa realismissa oletetaan, että kielisysteemi on olemassa sosiaalisena ilmiönä (esimerkiksi Popperin 3. maailmassa), ja sen katsotaan ohjaavan yk-

silöitä käyttämään kieltä tietyllä tavalla. Kommunikaatio nähdään kielestä erillisenä mutta siihen palautettavissa olevana ilmiönä. Kielenkäyttöä pidetään puhtaasti individuaalisena prosessina, jossa on kyse sisäistettyjen sosiaalisen kielen sääntöjen noudattamisesta. Sosiaaliselle realismille on Linellin mukaan yhteistä se, että siinä postuloidaan tutkimuskohteeksi abstrakti kielisysteemi kun taas kielenkäyttö ja kommunikaatio nähdään toissijaisina tai jopa epärelevantteina ilmiöinä.

Sosiaalisen realismin vastakohtana Linell pitää radikaalia interaktionismia, jonka mukaan vain aktuaaliset vuorovaikutustapahtumat ja niihin osallistuvat yksilöt ovat ontologisesti tosia. Kyse on siis reduktionismista, jossa makrotason ilmiöille ei postuloida omaa ontologista tasoa, vaan niiden katsotaan olevan palautettavissa mikrotason ilmiöihin. Linell luonnehtii radikaalia interaktionismia perusolettamuksiltaan monologiseksi, koska yksilöiden katsotaan reagoivan ulkoisiin ärsykeisiin kausaalisesti ilman tulkintaa. Linellin mukaan esimerkiksi keskustelun analyysi muistuttaa metodologisilta valinnoiltaan osin radikaalia interaktionismia, sillä siinä pyritään päättämään raa'assa datassa ja jättämään »maailmantieto» analyysin ulkopuolelle. Linell kuitenkin näkee kyseisen ratkaisun puhtaasti metodologisena eikä katso sen merkittävänä sitä, että ontologian tasolla välttämättä kiellettäisiin erilaisten sosiaalisten ja kulttuuristen ilmiöiden olemassaolo ja vaikutus.

Yksi laaja viitekehys tämän hetken diskurssintutkimuksessa on sosiaalinen konstruktionismi. Siinä samoin kuin dialogisessa teoriassakin korostetaan ihmisen kokemuksen olevan diskursiivisesti muotoutuvaa, viestinnällisesti konstituoitua. On kuitenkin eroja siinä, kuinka kattavana ja selittävänä tämä oletus nähdään. Ovatko havainnot, käsitteelliset systeemit, ajattelu-

mallit ja käyttäytymisen normit siis diskursista ja vain diskurssista riippuvia? Radikaalin väitteen mukaan kaikki on puheen tai muun symbolisen toiminnan avulla konstruoitua. Linell itse ei kuitenkaan usko, että esimerkiksi kognitio tai muisti voisivat olla täysin diskursiivisesti rakentuneita (vrt. Potter 1996). Hän korostaa sosio-kulttuurista dimensiota, sitä että diskurssitilanteet nivoutuvat myös historiallisiin edeltäjiinsä. Markován (1992: 59) tapaan Linell näkee ihmisen sekä toimijana että refleksiivisenä olentona. Tällöin diskurssien ja kontekstien ei nähdä määräävän subjektia, vaan ne toimivat »vain» resursseina, jotka sekä mahdollistavat että rajoittavat osanottajien toimia. Toimijaa ei siten redusoida sosiaalisten rakenteiden, roolien ja positioiden armoilla olevaksi marionetiksi.

Sosiaalinen konstruktionismi korostaa aktuaalisen sosiaalisen toiminnan sekä erilaisten kielellisten rakenteiden, kulttuurikäytänteiden tai muiden sellaisten välisen suhteen vuorovaikutuksellisuutta. Esimerkiksi kielen rakenteet ilmenevät kielen käytössä ja ovat olemassa vain käytön kautta. Käytöt ovat siis (re)konstitutiivisia suhteessa kielen sääntöihin. Pääpaino on vuorovaikutuksessa, mutta sitä tarkastellaan dialogisessa suhteessa sosiaalisten ja kulttuuristen toimintojen ja käytänteiden jatkuvuuteen. Systemiä ei ole olemassa ilman kieltä käytäviä yksilöitä, mutta he eivät sinänsä toiminnallaan luo systeemiä, vaan muokkaavat ja uudistavat jo olemassa olevia resursseja (Giddens 1984). Dialogisuudessa sekä korostetaan aktuaalisten vuorovaikutustapahtumien konstruktiivista roolia että painotetaan käyttäytymisen ja erilaisten kieteytyneiden rutiinien ja toimintatapojen vuorovaikutuksellista suhdetta.

Yksi diskursiivisen rakentumisen totaalisuutta vastaan puhuva seikka on ruumiillisuus: inhimilliset kokemukset riippuvat myös materiaalisista olosuhteista ja rajoi-

tuksista. Diskurssissa on mukana ihminen ruumiillisena olentona, organismina, joka orientoituu havaintoihin materiaalisesta maailmasta. Nämä havainnot ohjaavat ja rajoittavat organismin toimintaa ja syntyvää diskurssia. Viestinnän ongelmat sen sijaan eivät ole dialogisen ajattelun mukaan paikallistettavissa yhteen osanottajaan, esimerkiksi afaattikkoon, vaan ovat vuorovaikutuksessa.

KIELI — SYSTEEMI JA DISKURSSI

Linell esittää, että kieltä voidaan tarkastella kahdesta eri näkökulmasta, jotka tavalisesti ymmärretään toisensa poissulkeviksi. Formalismi ja strukturalismi näkevät kielen ensisijaisesti staattisena rakenteena, kun taas funktionalismissa ja dialogisuudessa korostetaan kielen toiminnallista luonnetta ja tarkastellaan kieltä yhtenä sosiaalisen toiminnan ja vuorovaikutuksen muotona. Formalistisesti ja strukturalistisesti suuntautuneen kielitieteen tutkimuskohteena on siis abstrakti kielijärjestelmä, joka voi olla luonteeltaan joko sosiaalinen (Saussuresta polveutuva strukturalismi) tai kognitiivinen (Chomsky). Tästä näkökulmasta katsoen kielen käyttöä pidetään toissijaisena tai jopa täysin epärelevanttina. Autonomisen kielitieteen perusolettamus on, että kielisysteemi on olemassa riippumatta konkreettisista aikapaikkaisista kielenkäyttötapahtumista: kielisysteemille voidaan postuloida oma empiriasta riippumaton ontologinen tasonsa (ks. esim. Itkonen 1978). Kielenkäyttö nähdään kielen omaksumisen myötä sisäistettyjen sääntöjen noudattamisena, puhtaasti individuaalisena prosessina, joka on alttiina erilaisille kielenkäyttäjistä, käyttöympäristöstä ja muusta aiheutuville enemmän tai vähemmän satunnaisille häiriötekijöille.

Linell itse korostaa kielen olevan ensisijaisesti toimintaa. Hän esittää argument-

teja sen puolesta, että kieltä tulisi tarkastella diskurssina, jonka hän ymmärtää laajasti »yhtenä osana sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvää kommunikatiivista ja kognitiivista toimintaa». Linellin lähestymistavassa korostuu myös empirisyyden vaatimus, sillä hänen tavoitteenaan on kehittää nimenomaan empirisesti validia dialogisuutta. Tämä edellyttää tukeutumista laajaan, lähinnä kasvokkaista vuorovaikutusta analysoivaan tutkimukseen. Linellin mukaan kielellistä vuorovaikutusta ei pitäisi nähdä valmiiden sääntöjen mekaanisena noudattamisena. Annettua hänen mukaansa on aktuaalinen vuorovaikutus ja säännöt taas tulisi nähdä yleistyksinä, joita voidaan tehdä aikapaikkaisten tapahtumien pohjalta (ks. myös Määttä 1999).

Toisaalta Linell korostaa, ettei kielen toimintaluonteen ensisijaisuuden korostaminen merkitse rakenneperspektiivin hylkäämistä. Rakenne- ja toimintaperspektiivit voidaan nähdä toisiaan täydentävinä näkökulmina. Kielen rakenteelle on ominaista suhteellinen pysyvyys ja staattisuus, mutta toisaalta tietyt rakennepiirteet ovat selvästi dynaamisia, sillä ne heijastavat myös erilaisia käyttötilanteen muuttujia (esimerkiksi tietty rakennepiirre voi olla tyypillinen vain tietylle genrelle). Toisaalta kielellinen vuorovaikutus ei perustu autonomisten yksilöiden vapaaseen valintaan (kuten strukturalistisessa ajattelussa), vaan se on järjestynyttä ja jäsentynyttä sosiaalista toimintaa. Näin ollen kielen rakennepiirteet ja diskursiiviset käytänteet ovat sidoksissa toisiinsa. Tämä merkitsee sitä, että kielen rakenne on osin kontekstisidonnainen ja dynaaminen, ja sitä että vapaasti rönsyilevällä diskurssilla on tietty rakenteensa. Kielen ja vuorovaikutuksen kokonaisvaltainen tarkastelu edellyttää siis Linellin mielestä tiettyä komplementaarisuutta eikä kielen tutkimus voi hänestä perustua dikotomiseen ajatteluun, jossa kieltä tarkastellaan joko

rakenteiden tai vuorovaikutuksen näkökulmasta.

DIALOGINEN VS. MONOLOGINEN KIELENTUTKIMUS

Dialogisen epistemologian vastakohtana on siis monologisuus, jolla Linell viittaa valtavirtakielitieteen ja -kognitiotutkimuksen tieteenfilosofiin taustaolettamuksiin. Linell ajattelee, että dialogisen ja monologisen näkemyksen erojen voidaan viime kädessä katsoa pohjautuvan niiden taustalla oleviin yleisiin olettamuksiin, jotka ohjaavat todellisuuden ymmärtämistä ja hahmottamista. Hänen mukaansa kielentutkimuksen monologisen suuntauksen keskeiset taustaolettamukset voi kiteyttää seuraaviin väittämiin: a) kieli on koodi ja b) kommunikaatio on tiedon siirtoa (*transfer*). Kooditeoreettisen kielenäkömysten mukaan kieli on yksilöiden yläpuolella oleva kieliopillisista säännöistä ja kielellisistä yksiköistä koostuva järjestelmä. Tämän näkemyksen mukaan muodon ja merkityksen suhde on kiinteä: tiettyä kielellistä muotoa vastaa aina tietty merkitys. Lauseiden merkitysten taas katsotaan olevan selitettävissä sanojen leksikaalisten merkitysten ja kompositionaalisuuden periaatteen avulla. Koodi nähdään kielenkäytöstä irrallisena, mutta toisaalta koodin hallinta on välttämätön ehto kommunikaation onnistumiselle. Yksilön kielikompetenssin perustana on, että hän on sisäistänyt ja omaksunut yhteisen koodin. Monologisuudessa kielisysteemi on erillään kielenkäytöstä, joka nähdään yksilön sisäistämien sääntöjen mekaanisena noudattamisena. Dialogisuudessa taas ajatellaan, ettei kieltä rakenteena ja sen käyttöä voida erottaa toisistaan (muuten kuin analyttisesti). Kieli on yhtäältä resurssi, joka tarjoaa keinoja ja mahdollisuuksia ilmaista asioita, ja kiinne kohta historiaan ja yhteiseen sosiaaliseen todellisu-

teen. Toisaalta kielen ei voida katsoa olevan irrallaan kielenkäytöstä, vaan käyttö ja rakenne on nähtävä toisistaan riippuvaisina ja toisiinsa vaikuttavina, sillä aikapaikkaiset käytöt eivät pelkästään hyödynnä kieleen jo kiteytyneitä resursseja, vaan ovat samalla (re)konstitutiivisia kielisysteemiin nähden.

Monologisen näkemyksen mukaan kommunikaatio on tiedonsiirtämistä, joka tapahtuu autonomisten yksilöiden välillä. Kyse ei siis ole vuorovaikutuksesta ja yhteistyöstä, vaan kahdesta erillisestä yksisuuntaisesta prosessista. Tämän näkemyksen mukaan kommunikaatiossa on kyse siitä, että puhujalla on ajatus, jonka hän koodaa viestiksi hänelle ja kuulijalle yhteistä koodia käyttäen. Puhuja lähettää koodatun viestin kuulijalle, joka puolestaan dekoodaa viestin ja saa selville puhujan alkuperäisen ajatuksen. Kommunikaation onnistumisen kriteerinä pidetään nimenomaan sitä, että kuulija on pystynyt saamaan selville puhujan ajatuksen muuttumattomana. Dialogisuudessa korostetaan, että yksilöt eivät ole itsenäisiä vaan riippuvaisia toisistaan, mikä tarkoittaa, että viestintää tulisi tarkastella yhtenä sosiaalisen vuorovaikutuksen muotona. Viestintä on luonteeltaan intersubjektivististä ja resiprookkista, mikä merkitsee sitä, ettei vuorovaikutusta voida pitää prosessina, jossa puhujan kielentämä ajatus kopiaituisi sellaisenaan kuulijan päähän. Dialogisuudessa korostetaan, että merkitykset eivät ole valmiita ja etukäteen annettuja, vaan ne emergoivat vuorovaikutustilanteessa puhujan ja kuulijan yhteistyön tuloksena. Kommunikaatio nähdään siis intersubjektivistisena prosessina, jossa puhuja ja kuulija konstruivat merkityksiä yhdessä ja pyrkivät parhaansa mukaan pääsemään kompromissiin tulkintojensa suhteen. Ymmärtämistä voidaan luonnehtia tapahtumaksi, jossa kaksi todellisuuden tulkintaa kohtaavat synnyttäen uusia merkityksiä, jotka eivät ole suoraan palautettavissa pu-

hujan tai kuulijan merkityksiin. Linell myös korostaa, että ymmärtäminen on välttämättä osittaista, sillä kielellisillä ilmauksilla ei ole yhtä ainutta oikeaa ja täydellistä tulkintaa.

MERKITYSPOTENTIALI

Linellin näkemyksen mukaan monologisesti suuntautuneelle merkityksentutkimukselle on tyypillistä, että jokaisella kielellisellä ilmauksella katsotaan olevan lingvistinen (kirjaimellinen) merkitys, joka on riippumaton sen konkreettisista aikapaikkaisista käytöistä. Kielisysteemissä sijaitseva lingvistinen merkitys nähdään ensisijaisena, ja kielellisten ilmausten kontekstuaalisten merkitysten katsotaan olevan johdettavissa niiden kirjaimellisesta merkityksestä. Esimerkkeinä tällaisesta näkemyksestä Linell mainitsee Searlen puheaktiteorian, gricelaisen pragmatiikan sekä Sperberin ja Wilsonin relevanssiteorian. Näitä teorioita yhdistää oletamus siitä, että kuulija pystyy päättämään ilmauksen kontekstuaalisen merkityksen vasta sen jälkeen kun hän on saanut selville sen kirjaimellisen merkityksen. Dialogisuudessa hylätään oletamus, jonka mukaan kielisysteemin tasolla jokaisella kielellisellä ilmauksella olisi yksi kirjaimellinen merkitys. Sen sijaan lingvistinen merkitys määritellään avoimeksi merkityspotentialiksi. Merkityspotentialin käsitettä on kehittänyt erityisesti Ragnar Rommetveit (esim. 1992), mutta sillä on keskeinen rooli jo Bahtinin ja Vološinovin dialogisessa kielifilosofiassa. Vološinov ajattelee, että (lingvistinen) merkitys ei itse asiassa merkitse mitään, sillä on vain mahdollisuus merkitä jotain, kun ilmausta käytetään. Samalla tavalla ajattelee Bahtin, jonka mukaan kielisysteemillä on puhtaasti potentiaalinen rooli suhteessa kielen käyttöön ja kielen käyttäjiin. Perusajatuksena on, että kielellisillä ilmauksilla ei kielijärjestelmän tasolla ole kiinteitä ydinmerkityksiä, vaan

kielellinen ilmaus nähdään avoimena merkityspotentialina eli mahdollisten merkitysten moninaisuutena, jonka konkreettinen merkitys syntyy puhujan ja kuulijan välisen neuvottelun tuloksena tietyssä sosiaalisessa kontekstissa. Lingvistiset merkitykset ovat siis häilyviä, ja kontekstuaalisen intersubjektiviivisen merkityksen syntyminen edellyttää neuvottelua, jolla tässä tarkoitetaan puhujan ja kuulijan adaptoitumista toistensa näkökulmiin.

On syytä korostaa, että merkityspotentiali-ajattelu ei edellytä — eikä itse asiassa edes siedä — relativismia ja individualismia, kuten usein virheellisesti luullaan (tästä tarkemmin Lähteenmäki 1998a, 1998b). Vaikkei kielelliselle ilmaukselle postuloidakaan yhtä kirjaimellista merkitystä, se ei tarkoita, että ilmauksia tulkittaisiin mielivaltaisesti. Dialogisuudessa korostetaan, että merkitykset ovat sosiaalisia luonteeltaan ja että ilmausten tulkintaa ohjaavat aina erilaiset sosiaaliset ja kulttuuriset konventiot. Tätä seikkaa voidaan havainnollistaa lähestymällä merkityspotentialin käsitettä kielenoppimisen näkökulmasta. Kieltä oppiva lapsi havaitsee, miten yhteisön jäsenet käyttäytyvät kielellisesti erilaisissa tilanteissa. Kielellinen käyttäytyminen on luonnollisesti kiinteästi sidoksissa ei-verbaaliseen käyttäytymiseen. Samalla kun lapsi elää tietyssä yhteisössä ja omaksuu yhteisön elämänmuodon — ja samanaikaisesti käytöksellään konstituoitää elämänmuotoa — hän oppii osana elämänmuotoa tilannesidonnoisia tapoja käyttäytyä verbaalisesti. Kielitaito voidaan tässä mielessä nähdä joukkona tilannesidonnoisia verbaalisen käyttäytymisen malleja. Toisin sanoen kielellisten ilmausten merkityspotentialit eivät ole mielivaltaisia, vaan niillä on kiinteä yhteys yksilön kielelliseen biografiaan, jolla tässä tarkoitetaan kokoelmaa erilaisia sosiaalisia kielenkäyttö- ja vuorovaikutustilanteita, joihin yksilö on

elämänsä aikana osallistunut. Yksilön kanalta ilmauksen merkityspotentiaali on siis sosiaalisesti määräytynyt, koska se perustuu niihin kokemuksiin, joita hänellä on kyseisen ilmauksen käytöstä erilaisissa sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa.

KENEN ILMAUS?

Linellin panos dialogiseen kognition mallintamiseen jää kapeammaksi kuin diskursusin tutkimuksen osuus. Monet psykologian ja kognitiivisen tutkimuksen juonteet sivuutetaan maininnalla — näitä on esimerkiksi Rom Harrén diskursiivinen psykologia. Muista suuntauksista, jotka edustavat samantapaista näkemystä ja ovat myös tietysti määrin kielitieteellisesti orientoituneita, voi mainita esimerkiksi John Shotterin (1995) dialogisen psykologian (dialogisesta kielen psykologiasta Dufva 1998). Myös laajentuvasta ei-kartesiolaisesta suuntautuneesta kognition tutkimuksesta löytyisi paljon dialogisuuden periaatteiden ja Linellin edustaman ajattelutavan kanssa yksin sopivaa. Näitä olisivat esimerkiksi Antonio Damasion (1996) esittämät ajatukset kognition ja emotion jakamattomuudesta ja ruumiillisuudesta tai James J. Gibsonin (1979) ekologinen psykologia, jossa ihmistä tarkastellaan ruumiillisena ja kontekstuaalisena toimijana. Myös suomalaisen Timo Järvillehdon (1994) edustama systeeminen psykologia, jossa ihmisen kognitiivista toimintaa tarkastellaan organismi–ympäristö-systeemissä tulee lähelle Linellin esittämiä ajatuksia kognition luonteesta (ks. myös Clarkin [1997] käsitystä kognitiosta aivojen, ruumiin ja maailman yhteistyöprosessina).

Linell käsittelee siis suhteellisen vähän sitä, mitä diskursseissa tapahtuu kognitiivisella tasolla. Puhujaa ja kuulijaa käsittelevässä luvussa Linell kuitenkin kritisoi monologiselle psykolingvistiikalle tyypillistä puhujakeskeisyyttä. Tässä lähestymistavas-

sa ilmaukset on nähty puhujan tuotteena, joten niillä on katsottu olevan vain yksi ja ainoa tekijä. Näin puheen tuottaminen olisi äärimmäisen kompleksinen sarja puhuvan yksilön suorittamaa informaationprosessointia, joka alkaa intentiosta ja päättyy puheen artikulatoriseen tuottamisprosessiin. Tämäntapainen individualistinen ja kooditeoriaan nojaava puheen tuottamisen malli esitellään esimerkiksi Leveltin (1989) teoksessa. Dialogisuus taas korostaa vuorovaikutuksen resiprookkisuuutta: puhujan ja kuulijan toisiinsa sitoutuneisuutta. Jokainen puhuttu ilmaus on sosiaalisesti ja kollaboratiivisesti tuotettu. Linell katsoo, että kielen ensisijainen asuinsija on keskustelussa ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa: keskustelua ei nähdä »(sisäisen) kielen» epifenomeeninä. On selvää, että dialogisuus ei kiellä yksilöllisten, esimerkiksi perseptuaalisten ja motoristen prosessien olemassaoloa, mutta korostaa sitä, että puhe on myös kognitiivisesti yhteistoiminnallista luonteeltaan. Puhe ei siis synny yksilössä, vaan vuorovaikutuksessa. Jokainen ilmaus linkittyy sitä edeltävään ja sitä seuraavaan diskurssiin sekä vastaa, kuten Bahtin ajattelee, tilanteen eri aspekteihin. Diskurssi viittaa sekä maailmaan että itseensä. Ilmaukset linkittyvät maailmaan kommentoimalla sitä, mutta myös diskurssiin itseensä monenlaisten keinojen kautta: ilmaus toimii vastauksena edelliseen, kaiuttaa sen sanavalintoja ja rakenteita, palaa jo käsiteltyyn puheenaiheeseen, tuo keskusteluun uusia elementtejä ja niin edelleen (ks. Dufva 1996).

DIALOGISUUS — MAHDOLLISUUKSIA JA RAJOITUKSIA

Luvuissa 13 ja 14 Linell keskittyy tarkastelemaan dialogisen ja monologisen kielen tutkimuksen välistä suhdetta sekä dialogiseen lähestymistapaan liittyviä rajoituksia.

Hän tekee selväksi, ettei pidä dialogisuutta omnipotenttina patenttiratkaisuna, eikä näen välttämättä soveltuvan kaikkeen kielelliseen analyysiin. Tässä yhteydessä Linell tuntuu kuitenkin käyttävän dialogisuuden käsitettä kahdessa eri merkityksessä. Termin ensimmäisessä (suppeammassa) merkityksessä dialogisia ovat sellaiset lähestymistavat, joissa kieltä ja kielellistä vuorovaikutusta lähestytään tietyssä kontekstissa aktuaalistuvien prosessien ja toiminnan näkökulmasta. Monologisia tämän tulkin mukaan ovat taas sellaiset tutkimukset, joissa kieltä ja vuorovaikutusta pyritään esineellistämään postuloimalla toiminnan takana olevia staattisia kontekstista riippumattomia sääntöjä ja kategorioita. Kyseistä vastakkainasettelua ei voi kuitenkaan pitää hedelmällisenä, sillä se johtaa helposti naiiviin yltiödialogisuuteen, jonka mukaan kielessä ja vuorovaikutuksessa ei olisi mitään staattista ja säännönmukaista, vaan kaikki piirteet olisivat dynaamisia ja kontekstuaalisia luonteeltaan. Kielessä ja kulttuurissa esiintyy aina myös voimakkaita dekontekstualisointi- ja yhtenäistämiskäytännöksiä, kuten Linell korostaakin. Myös Bahtin (1975) painottaa, että kielessä ja kulttuurissa on aina läsnä sekä keskihakuisia että keskipakoisia voimia, joiden välisen kamppailun hän näkee kielellisten ja kulttuuristen ilmiöiden dynaamisuutta ja muutosta selittävänä tekijänä. Niinpä Linell ehdottaa, että dialogisuus tulisi nähdä yleisenä epistemologisena teoriana, jolloin monologiset tutkimussuuntaukset voitaisiin sisällyttää dialogisuuteen ja nähdä ikäänkuin dialogisuuden »erikoistapauksina». Tällä hän viittaa siihen, että vaikka monologisen lähestymistavan tavoitteena on dekontekstuaalisten sääntöjen ja kategorioiden tuottaminen, itse dekontekstuaalistamisprosessi — kuten mikä tahansa inhimillinen toiminta — voidaan nähdä tietyssä kontekstissa tapahtuvana ja tiettyihin taust-

taolettamuksiin perustuvana toimintana. Näin ollen myös monologisesti suuntautunut kielen staattisia piirteitä korostava tutkimus voidaan nähdä pohjimmiltaan dialogisena toimintana. Tämä dialogisuuden käsitteen laajempi tulkinta on sopusoinnussa myös Bahtinin ajatusten kanssa, joissa korostuu lingvistisen ja metalingvistisen näkökulman komplementaarisuus (ks. myös Lähteenmäki 1998b).

Keskeistä Linellin argumentoinnille dialogisen position puolesta on perinteisten (kartesiolaisten) dikotomioiden hylkääminen. Hänen mukaansa ei ole esimerkiksi olemassa kategorista eroa yksilön ja yhteiskunnan välillä, koska yhteiskunnallinen toiminta on yksilöiden vuorovaikutusta. Toisaalta — kuten Bahtin ja Vološinov erityisesti korostavat — myös yksilöllinen on sosiaalista: tietoisuus rakentuu erilaisissa sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa. Kielitieteellisen analyysin kannalta on ehkä tärkeää panna merkille, että Linell toteaa vuorovaikutuksessa olennaista olevan juuri vuorovaikutuksellisuuden (s. 264). Näin itse tapahtuminen, toiminta, on teoreettisesti keskeisempi kuin sen »tekijät» (vertaa klassiseen puhuja–kuulija-malliin) tai seurauksena olevat ilmaukset, esimerkiksi kielitieteelliset tai diskursiiviset yksiköt (vertaa esimerkiksi klassiseen kielitieteelliseen analyysiin). Toimintaa on kuitenkin vaikeaa analysoida. Kielenkäyttäjät, ilmauksen tekijät ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisten toimijoiden kanssa, ja jokainen diskurssin katkelma on upoksissa erilaisten kontekstien matriisiin. On siis helppo havaita, että pieni otos puhuttua kieltä kantaa mukanaan maailmojasyleilevän laajan määrän tietoa. Kuten Linell toteaa, tarvitaan paljon työtä ennen kuin teoria on kattava. Näin myös siksi, että kielitutkimuksen perinteiset työkalut pystyvät paljon paremmin yksiköiden ja rakenteiden kuvaamiseen ja että tieteellinen diskurssi toimii niin pal-

jon kartesiolaisten dikotomioiden varassa, että »monologiseen kielenkäyttöön» on helppo lipsahtaa — ja tulla väärinymmärrykseksi.

Millaisia olisivat siis dialogisen tutkimuksen empiiriset menetelmät? Linell uskoo, että useat lähestymistavan kannalla olevat argumentoisivat kvalitatiivisten menetelmien puolesta, mutta näkee myös kvantifioinnin olennaisena ja toivottavana menetelmänä. Erityisesti tutkimuksessa, jossa on tarkoitus vertailla yksilöitä, ryhmiä tai tilanteita, määrällinenkin analyysi olisi tarpeen. Tämä taas edellyttää jonkinlaista koodaamista, diskurssin purkamista yksiköiksi. Koodaamisen käytänteet taas vaativat dekontekstualisaatiota ja abstrahointia, joidenkin näkökulmien jättämistä huomiotta. Siksi kvantifiointi sisältääkin monia avoimia kysymyksiä ja ongelmia. Useat Linellin siteeraamat, »dialogiset» lähestymistavat kuten keskusteluanalyysi ovat olleet ohjelmallisesti kvantifiointia vastaan, mutta Linell uskoo, että on mahdollista luoda koodaamisen ja kvantifioinnin keinoja, jotka ovat sopuissa dialogisen ajattelun kanssa. Hän kuitenkin korostaa sekventiaalisen analyysin keskeisyyttä: ilmausta ei tulisi milloinkaan analysoida konteksteista ja positioista irrallaan.

LOPUKSI

Linellin teos kokoaa yhteen merkittävällä tavalla dialogisuuden historiallisia juuria ja nykyteoriaa. Teoksen vahvuutena voidaan pitää myös sitä, että dialogisuuden teoreettisen tarkastelun lisäksi tekijä ottaa selkeästi kantaa siihen, mikä on dialogisen taustafilosofian vaikutus kielitieteen tutkimuskäytänteisiin ja metodologisiin ratkaisuihin. Kirja tarjoaa johdatuksen dialogiseen ajatteluun, erityisesti erilaisten diskurssien tutkimuksen kautta ja käsittääksemme se tulee muodostumaan yhdeksi alan perusteok-

sista. Rinnalleen se tulee toivottavasti saamaan teoksia, jotka käsittelevät niitä kielen alueita ja aspekteja, jotka tässä ovat jääneet tarkastelun ulkopuolelle. ■

MIKA LÄHTEENMÄKI

Sähköposti: *milahtee@cc.jyu.fi*

HANNELE DUFVA

Sähköposti: *dufva@cc.jyu.fi*

LÄHTEET

- BAHTIN, M. M. 1975: *Voprosy literatury i estetiki. Hudožestvennaja literatura*, Moskva.
- 1979: *Estetika slovesnogo tvorčestva. Iskusstvo*, Moskva.
- 1986: *K filosofii postupka. – Filosofija i sociologija nauki i tehniki 1984–1985 s. 80–160.*
- CHOMSKY, NOAM 1966: *Cartesian linguistics. A chapter in the history of rationalist thought*. Harper & Row, New York.
- CLARK, ANDY 1997: *Being there: Putting brain, body and world together again*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- DAMASIO, ANTONIO 1996: *Descartes' error. Emotion, reason, and the human brain*. Papermac, London.
- DREW, PAUL – HERITAGE, JOHN (toim.) 1992: *Talk at work*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DUFVA, HANNELE 1996: *Puhumisen kielioppi — mielessä vai vuorovaikutussysteemissä? – Minna-Riitta Luukka, Aila Mielikäinen & Paula Kalaja (toim.), Kielten kuulossa. Kielitieteen päivät Jyväskylässä 5. ja 6.5.1995 s. 33–46*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- 1998: *From »psycholinguistics» to a dialogical psychology of language: aspects of the inner discourses. – Mika Lähteenmäki & Hannele Duf-*

- va (toim.), *Dialogues on Bakhtin: interdisciplinary readings* s. 87–104. Centre for Applied Language Studies, Jyväskylä.
- EMERSON, CARYL 1993: *Amerikanskie filosofy v svete izučeniya Bahtina*. – *Dialog. Karnaval. Hronotop* 2–3 s. 5–18.
- GIBSON, JAMES J. 1979: *The ecological approach to visual perception*. Houghton Mifflin, Boston.
- GIDDENS, ANTHONY. 1984: *The constitution of society*. Polity Press, Cambridge.
- HOLQUIST, M. 1990: *Dialogism. Bakhtin and his world*. Routledge, London.
- ITKONEN, ESA 1978: *Grammatical theory and metascience*. *Current Issues in Linguistic Theory* 5. Benjamins, Amsterdam.
- JÄRVILEHTO, TIMO 1994: *Ihminen ja ihmisen ympäristö*. Pohjoinen, Oulu.
- LINELL, PER 1982: *The written language bias in linguistics*. SIC 2. University of Linköping, Linköping.
- LÄHTEENMÄKI, MIKA 1998a: *On meaning and understanding: a dialogical approach*. – *Dialogism. An International Journal of Bakhtin Studies* 1 s. 74–91.
- 1998b: *On dynamics and stability: Saussure, Voloshinov, and Bakhtin*. – Mika Lähteenmäki & Hannele Dufva (toim.), *Dialogues on Bakhtin: interdisciplinary readings* s. 51–69. Centre for Applied Language Studies, Jyväskylä.
- MARKOVÁ, IVANA 1992: *On structure and dialogicity in Prague semiotics*. – A. Wold (toim.), *The dialogical alternative: towards a theory of language and mind* s. 45–63. Scandinavian University Press, Oslo.
- MARKOVÁ, IVANA – FOPPA, KLAUS (toim.) 1990: *The dynamics of dialogue*. Harvester Wheatsheaf, New York.
- (toim.) 1991: *Asymmetries in dialogue*. Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire.
- MARKOVÁ, IVANA – GRAUMANN, CARL F. – FOPPA, KLAUS (toim.) 1995: *Mutualities in dialogue*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MÄÄTTÄ, URHO 1999: *Kielen sosiaalinen perusta ja sääntöjen emergoituminen*. – Urho Määttä, Pekka Pälli & M. K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta* s. 23–52. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- POTTER, JONATHAN 1996: *Representing reality. Discourse, rhetoric and social construction*. Sage, London.
- ROMMETVEIT, RAGNAR 1992: *Outlines of a dialogically based social-cognitive approach to human cognition and communication*. – A. Wold (toim.), *The dialogical alternative: towards a theory of language and mind* s. 19–44. Scandinavian University Press, Oslo.
- RYBNIKOV, V. N. 1995: *Amerikanskaja pragmatičeskaja tradicija i samosoznanie evropejskoj kul'turny v diskurse postmodernizma*. – M. Ja. Korneev (toim.), *Dialog v filosofii: tradicii i sovremennost'* s. 95–108. Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, Sankt-Peterburg.
- SHOTTER, JOHN 1995: *Dialogical psychology*. – Jonathan A. Smith, Rom Harré & Luk van Langenhove (toim.), *Rethinking psychology* s. 160–178. Sage, London.
- VOLOŠINOV, VALENTIN 1990: *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia*. Vastapaino, Tampere.